

Kurumsal Boyutuyla Kalkınma ve Büyümenin İslam Ekonomisindeki Yansımaları

Dr. Öğr. Üyesi Uğur KARAKAYA*

Özet

Kurumlar iktisadi ve toplumsal yapının temelini oluşturmakta, iktisadi davranışları önemli ölçüde kurumsal yapılar şekillendirmektedir. Kurumsal yapılardaki farklılıklar ülkelerin gelişmiş ve azgelişmiş olarak sınıflandırılmalarını sağlarken, gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi farklarının da anlaşılmasını sağlamaktadır. Kurumsal yapının kalkınma ve büyüme üzerindeki etkilerinin belirlenmesi ise hem az gelişmişlik sorununun altında yatan nedenlerin daha iyi aydınlatılmasına yardımcı olmakta hem de az gelişmişlik sorununa ilişkin alternatif çözüm yollarının ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. İslam'la şekillenen kurumsal yapı toplumların manevî ve maddî gelişimi amaçlamış, iktisadi anlamda kalkınmayı ve büyümeyi teşvik etmiştir. İslam çeşitli yaptırımlarla mülkiyet haklarını koruma altına almış, toplumsal hayatın kolaylaştırılmasını tavsiye ederek işlem maliyetlerinin düşürülmesini teşvik etmiş, gaspı, yolsuzluğu başkasının mülküne tecavüzü yasaklamıştır. İslam'ın inanç sistemi toplumsal hayata getirdiği kurallarla birlikte incelendiğinde, İslami değer ve yaşam biçimiyle şekillenen İslami kurumsal yapının ekonomik ve sosyal gelişimi, kalkınma ve büyümeyi desteklediği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Büyüme, Kurumsal İktisat, İslam İktisadı.

JEL Sınıflama Kodları: O43, O10.

The Institutional Dimension of Development and Growth and Its Reflections in Islamic Economics

Abstract

Institutions are the basis of economic and social structure; economic behaviors shape institutional structures to a considerable extent. Institutional differences contribute to the categorization of countries as being developed or underdeveloped, and the difference in level of development among developed countries is also understood. Determining the effects of institutional development on development and growth both helps to better clarify the underlying causes of underdevelopment and provides alternative solutions to the problem of underdevelopment. The institutional structure shaped by Islam encouraged the spiritual and material development of the societies and encouraged them to develop and grow economically. Islam has protected property rights with various sanctions, encouraged the reduction of transaction costs by encouraging social life and prohibited grabbing, corruption and attacking the property of others. When Islam's belief system is examined together with the rules brought about by social life, it can be said that the Islamic institutional structure shaped by Islamic values and lifestyle supports economic and social development, economic growth and economic development.

Keywords: Development, Growth, Institutional Economics, Islamic Economics.

JEL Codes: O43, O10.

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, ugur.karakaya@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5342-6839

Giriş

Ülkeler arasındaki büyüme, kalkınma ve gelişme hızlarındaki farklılıkların nedenleri iktisat yazının temel tartışma alanlarından biri olduğu kadar, kurumsal iktisatçıların da üzerinde durdukları önemli araştırma konularındandır. İktisadi büyüme ve kalkınmanın sağlanması ve devam ettirilmesi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin başlıca hedefleri arasındadır.

Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri kalkınma kavramıyla ilişkili bir kavramdır. Kalkınma kavramı iktisadi anlamda büyümenin yanı sıra siyasal, kültürel, sosyal vb. birçok yönden ileriye dönük olumlu bir değişim ve dönüşüm sürecini de ifade etmektedir. Daha çok gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeleri ilgilendiren ve 2. Dünya Savaşı sonrasında giderek önem kazanan kalkınmayla vatandaşların yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve refah seviyesinin yükseltilmesi hedeflenmektedir (Şaşmaz, M.Ü., Yayla, Y.E 2018: 250).

Klasik, keynezyen ve neo-klasik iktisadın büyüme kuramları, büyüme sürecini açıklamada kullandıkları değişkenlere verdikleri önem derecesine göre birbirlerinden ayrışırken, ülkeler arasındaki zenginlik ve fakirlik farklarının nedenlerine ilişkin yeterli bir açıklama getirememişlerdir. Büyüme kuramlarında iktisadi büyümeyi belirleyen başlıca faktörler genellikle; beşerî ve fiziki sermaye, teknoloji, nüfus vb. unsurlar olmuştur.

Büyümeyi bu teorilerden farklı bir şekilde ele alan kurumsal iktisat ise büyüme olgusuna yerleşik büyüme kuramlarından farklı bir şekilde yaklaşmış, büyüme teorilerinin üzerinde pek durmadığı, kurumların ve kurumsal yapının iktisadi performansı ve büyümeyi etkileyerek ülkeler arasındaki büyüme ve kalkınma hızlarında farklılık meydana getireceği tezini ileri sürmüştür. İktisadi analizlere kurumsal yapının da dâhil edilmesiyle böylece analizlerde büyümenin belirleyicisi durumundaki faktörlerin, kurumların sağladığı teşviklerden ha-

rekette belirlenebileceği düşüncesi giderek hâkim olmaya başlamıştır.

Bu çalışmada önce kurumların iktisadi kalkınma ve büyüme üzerindeki etkileri tartışılacak ve bu süreçte kurumların oynadığı roller üzerinde durulacak, daha sonra söz konusu kurumların İslam iktisadındaki yeri ve kalkınma ve büyüme açısından İslam ekonomisindeki yansımaları değerlendirilecektir.

1. Kurumsal Yapı, Büyüme ve Kalkınma Kavramları

Kurumların tanımının yapılması iktisatta kurumsal düzeyde yapılan analizlerin anlaşılabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Literatürde üzerinde uzlaşmaya varılan tek ve net bir kurum tanımından söz etmek güçtür. Kurum ve kurumsal yapıya ait kesin ve tatminkâr bir tanım verilemese de kurum kavramı, zaman içinde kurallardan davranış kalıplarına, oradan tekrar kurallara kadar uzanan dinamik bir karşılıklı etkileşim süreci içinde algılandığında daha da netleşmektedir. North bu çerçevede kurumları şu şekilde tanımlamıştır: “Kurumlar insan ilişkilerinde tekrarlanan kurallar, kuralların yaptırım özelliği ve davranış kalıplarıdır.” (North 1989: 1321).

Tanımdan hareketle kurum kavramının içeriğine ilişkin üç temel özellikten bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, kurumların oluşması ve varlığını devam ettirmesinin bazı kural veya kısıtlara bağlı bulunmasıdır. Nitekim kurumların varlığıyla toplumsal yaşamda insan davranışlarına kısıtlar getirilmekte, yapılması serbest olanlar ve yapılmaması gerekenler belirlenmekte, yapılmaması gerekenler yaptırımla karşılanmaktadır.

Kurumların bir diğer özelliği de tahmin edilebilir olmalarıdır. Kurumların ortaya çıkmasında kurallar ve kısıtlar arasında en azından prensipte bir uzlaşmanın varlığı gerekmektedir. Tekrarlanamayan kurumların toplumda yerleşmesi ve varlığını devam

ettirmesi mümkün değildir. Bu nedenle kurumlar insan ilişkileri içerisinde tekrarlanabilmeli, gelecekte de bunların tekrarlanması beklenmelidir. Ayrıca, toplumu oluşturan bireylerde de kurum, kısıt ve kuralların varlığının devam edeceği yönünde bir algı oluşmalıdır. Bu şartların gerçekleşmemesi durumunda kurumların varlığını devam ettirmesi mümkün olmayacaktır.

Kurumların üçüncü ve en önemli özelliği sosyal yaşam içerisinde bireyler arasındaki ilişkileri düzenleme özelliğidir. Bu durum kültürel yapıyı oluşturan adet, gelenek görenek, töre vb. oluşumların gereği olarak istemli bir şekilde gerçekleşeceği gibi dışarıdan bir otoritenin yaptırımı yoluyla da gerçekleşebilir.

Kurumlar insanlar arasındaki ilişkileri belirli kurallar çerçevesinde düzenleyerek ilişki ve davranışlarda kararlılığı artırmaktadır. Bu şekilde ele alındığında kurumların değişime direnen yapılar olarak varlıklarını sürdürdüklerini söylemek yanlış olmaz. Buna rağmen değişim kaçınılmaz olup, söz konusu direncin zaman içinde kırılma gösterdiği ve kurumların da zamana bağlı olarak yapısal değişim ve dönüşüm gösterdikleri göz ardı edilmemelidir. (Mıhçı Hakan 2005, s: 4).

Kurumlar ve kurumsal yapının iktisadi büyüme ve kalkınmaya etkisi son yılların en popüler araştırma konularındandır. Bu etkiyi ortaya koymadan önce iktisadi büyüme ve kalkınma kavramlarına da açıklık getirilmelidir.

İktisadi büyüme kavramı bir ekonomide genel olarak mal ve hizmet üretimindeki kapasite artışını ifade etmekte, sayısal açıdan mümkün genişleme ve artışları anlatmaktadır. Bu açıdan daha fazla üretmek daha fazla çıktı elde etmek anlamına gelmektedir. Nutter'e göre büyüme üretim kapasitesindeki artış ifade etmektedir. Bu durumda büyüme üretim kapasitesinde artışlar aracılığıyla ölçülebilmektedir. Böylece bireyler arasında zevk kıyaslamaları yapmak ve zevklerin

zaman içindeki değişimini incelemek gerekmeyecektir. Nutter'e göre büyümede ölçülen şey, bizzat arzuların tatmin derecesi değil arzuları tatmin kapasitesidir. Bu durumda ölçüldüğü farz olunan şey, ekonominin doğacak talepleri ve bu talepler her ne ise büyümeyle bunları karşılama yeteneğindeki artıştır (Türkay Mehmet, s: 103).

Bir ekonominin büyümesi mutlaka o ekonomide yapısal değişimlerin de meydana geleceği anlamına gelmemektedir. Bir ekonomide GSMH bir yıl içerisinde belli bir oranda artsa da ekonomide yapısal bir değişim ortaya çıkmamış, sınai kesimin GSMH ve ihracat içindeki payı sabit kalmış olabilir. Bu durumda ortada büyüme olayı bulunsa da gelişmeden söz edilemez (Manisalı Erol,1982, s: 2). Bu tespitten hareketle iktisadi büyümeyi, yapısal bir değişim geçirmeden, bir yıldan diğerine ekonominin temel göstergelerinin sayı ve hacim itibarıyla genişlemesi olarak tanımlamak mümkündür (Ülgener, F. S 1995: 409). Bir başka deyişle, büyüme bir yıldan diğerine milli gelirden meydana gelen miktar artışını ifade eder.

Flamang ekonomik büyüme kavramının niceliğe, ekonomik gelişme kavramının ise niteliğe vurgu yaptığını belirtmiş, büyüme ve gelişme arasındaki farkı açık bir şekilde ele alarak ekonomik büyüme denildiğinde daha çok aynı şeydeki basit artış sürecinin anlaşılması gerektiğini ileri sürmüştür. Flamang'a göre gelişme kavramıyla ise daha fazla ve farklı olanın rol aldığı yapısal değişim süreci anlatılmaktadır (Flamang,1979: 50).

Ekonomik gelişme, büyüme ve yapısal değişimlerden başka birtakım sosyal ve kültürel değişim ve dönüşüm süreçlerinin yaşanmasını da gerektirmektedir. Ortaya çıkan yapısal değişimler ekonomik olduğu kadar, aynı zamanda sosyal, kültürel ve politik niteliklidir (Manisalı E., 1982: 2).

Kalkınma ve gelişme kavramlarının eş anlamlı oldukları varsayılsa da kalkınma daha çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için kullanılan bir

kavram olup büyümeden farklıdır. Büyüme kavramında nicel değişimler dikkate alınmakla birlikte bunlarla ilgili mutlak değişimler ve değişme hızları incelemelere konu olmakta, kalkınmada ise nicel yaklaşımla birlikte nitel yaklaşım da önemsenmektedir (Dülgeroğlu E. 1983: 4).

Kalkınma kavramı sadece kişi başına düşen milli gelirden ve üretimdeki artışı ifade etmemekte, aynı zamanda az gelişmiş bir ekonomide sosyo-kültürel ve ekonomik yapının da değişimi ve yenilenmesi anlamına gelmektedir. Milli gelirin kişi başına düşen payındaki artışla birlikte, genel olarak üretim faktörlerinin etkinlik, verimlilik ve miktarındaki değişim, milli gelir ve ihracat içinde sınai kesimin payının artması vb. yapısal değişimler, kalkınmanın temel unsurlarındandır (Han Ergül, 1968: 4).

İktisadi kalkınma; belirli bir dönem boyunca, birim üretim faktörü başına düşen verimliliğin sürekli artmasıyla, bir ülkenin reel gayri safi milli hasılası veya gelirindeki artışının yaşandığı bir süreçtir (Dülgeroğlu E. s. 4). İktisadi kalkınma kavramı daha çok gelişmekte olan ülkeler için kullanılmakta, iktisadi büyümeyi ve gelişmeyi de içermektedir. Kalkınmada ekonominin bütününde gözlemlenen bir yapısal değişim söz konusudur. Bu değişimin boyutu, ekonomik konuları içerdiği gibi, sosyal konuları da içermektedir (Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1990, s: 3).

Ekonomik gelişme, büyüme kavramlarıyla birlikte ele alınabilecek bir başka kavram yapısal değişimdir. Yapısal değişim kavramını anlaşılır kılan kavramsa dönüşüm kavramıdır. Yapısal değişim genelde tarım sektöründen sanayi sektörüne bir yönelmeyi ve bu yönelmeyle ortaya çıkan sonuçları tanımlar. Yapısal değişim ya da dönüşüm kavramları beşerî ve fiziki sermaye birikimi, üretim, talep, ticaret ve istihdamın bileşimlerinde bir kaymayı ihtiva etmekte olup, bütün bunlar ekonomik dönüşümün esasını oluşturmaktadır.

2. Kurumsal İktisat

Temel yaklaşımını iktisadi olaylar ve iktisadi karar birimlerinin davranışlarının, bu davranışların gösterildiği çevrenin sosyal, kültürel ve siyasal, özetele kurumsal yapısından ayrı düşünülmemeyeceği düşüncesine dayandıran kurumsal iktisat, T.Veblen'in öncülüğünde 20. yüzyılda ABD'de ortaya çıkmıştır. Tümünden gelimci soyutlayıcı bir yöntem kullanan ve ekonomide kamu müdahalesini en aza indirmeyi hedefleyen neoklasik iktisada karşı bir çizgide ortaya çıkan kurumsal iktisadın belli başlı temsilcileri T.Veblen, W. Mitchell, J. Commons, C. E. Ayres J. M. Clark vb. iktisatçılar olmuştur. Birinci ve ikinci dünya savaşı arasındaki dönem ve sonrasında etkinliğini sürdüren kurumsal iktisat, 1950'li yıllarda popülerlik kazanan Keynesyen iktisadın etkisiyle önemini büyük ölçüde yitirmiştir (Şenalp., G.M., 2007: 47).

Hodgson bu dönemde kurumsal iktisadın değerini yitirmesini neo-klasik iktisadın analizlerinde yoğun bir şekilde matematiği kullanmasına ve bu dönemde sosyal bilimlerdeki değişimin yıpratıcı etkilerine bağlamıştır. Nitekim bu dönemde kurumsal iktisadın dayandığı içgüdüsel psikoloji ve pragmatist felsefe yerini davranışçılık ve pozitivizm bırakmıştır. İktisadi analizlerde matematiğin iktisatçılarca yoğun olarak kullanılması da kurumsal iktisadı zayıflatan bir diğer önemli nedendir (Hodgson,1998:168).

1970'li yıllarda ortaya çıkan stagflasyon ve petrol krizi karşısında neo-klasik politika ve çözümlerin yetersiz kalması, yaşanan iktisadi şoklar neo-klasik okulun değer yitirmesine neden olurken, R. Coase, O. Williamson, D. North vb. araştırmacıların çalışmaları kurumsal iktisadı yeniden popüler hale getirmiştir (Özveren E.,2005:202). Veblen, Commons, Ayres, Mitchell vb. iktisatçıların çalışmalarıyla şekillenen asıl kurumsalcı okulla, North, Coase, Willimson'ın katkılarıyla şekillenen yeni kurumsalcı okul analizlerinde aynı metodoloji ve argümanları kullanmışlardır.

Kurumsal okulu şekillendiren eski ve yeni her iki kuşak da açıklayıcı değişken olarak bireylerin yerine kurumları kabul etmiş ve kurumların iktisadi davranışları nasıl ve ne ölçüde etkilediğinin ve özellikle kurumsal değişimin nasıl gerçekleştiğinin açıklanmasının gereği üstünde durmuşlardır (Demir,1996:202).

Kurumsal iktisat ekolü içerisinde farklı iktisatçıların farklı yaklaşımları eski ve yeni kurumsalcı ekolü ayırtırsa da kurumsalcılar genel olarak analizlerinin özüne sahip çıkarak ortak bir paydada buluşmayı başaramışlardır. Kaynakların etkin dağılımını sağlayacak denge üretim miktarları ile fiyat düzeylerinin belirlenmesini temel iktisadi sorun olarak gören yerleşik iktisatçıların tersine, kurumsalcı iktisatçıların birincil sorunu iktisadi sistemin nasıl örgütlendiği ve denetlendiğinin araştırılmasıdır. Bu nedenle, kurumsalcı iktisatçılar daha çok “iktidar yapısı” (structure of power) üzerinde yoğunlaşırlar. İktidar yapısının oluşumu ve bu yapının iktisadi karar alma süreçlerine olan etkisi kurumsalcıların temel ilgi alanlarıdır. İktidar yapısı ise gelenekler, töreler ve hukuk yoluyla biçimlenen haklardan oluşur. Bu yapı iktisadi ve yasal süreçler arasındaki karşılıklı ilişkileri temel alarak iktisadi etkinliğin çerçevesini çizer.

3. Kurumsal Yapı İktisadi Kalkınma ve Büyüme İlişkisi

Kalkınma sürecinin iktisadi değişimlerle birlikte bir dizi yapısal ve kurumsal değişimi de beraberinde getirmesi kurumsalcı iktisatçıların kalkınma sorununu özellikle önemsemelerine ve ona daha çok ilgi göstermelerine neden olmuştur. Kurumsalcı iktisatçılar ile yerleşik iktisatçılar arasındaki ayırım noktalarının önemli bir bölümü kalkınma iktisadi alanında ortadan kalkmıştır. Nitekim kurumsal iktisadın en çok etkileşimde olduğu alanın kalkınma iktisadi olduğu ve kalkınma iktisadının, iktisadın en az yerleşik olan alanı olduğu iddia edilmiştir (Klein, 1977: 279).

Kalkınma iktisadı, iktisadın bir alt bilim dalı olarak II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda ortaya çıkmış ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılıkları araştırarak gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin sorunlarına çözüm üretmeyi hedeflemiştir. Kalkınma ve büyümede ülkelerin sahip oldukları kaynaklar son derece önemlidir. Günümüzün en güncel ve önemli sorunlarından birisi de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları kaynaklarıyla kalkınma hamlelerini gerçekleştirememeleridir (Kubar Y. 2016: 67).

Kalkınma iktisadi bağlamında ortaya konulan çalışmalarında geleneksel iktisadi analizlerin ve iktisat politikası araçlarının az gelişmiş ülke koşullarında işlemediği, kırsal kesimde piyasa davranışlarının çok zayıf olduğundan piyasaların oluşmadığı gözlemlenmiştir. Sermaye piyasalarının da neredeyse oluşmadığı ve işgücünün çok küçük bir bölümünün istihdam edildiği anlaşılmıştır. Para arzı, faizler, kamu harcamaları vb. değişkenlerle ekonomiye yapılan müdahalelerin sorunların çözümünde ciddi bir etki oluşturmadığı anlaşılmıştır. Az gelişmiş ülkelerin iktisadi yapılarının farklı olup ikili iktisadi yapıya sahip oldukları, bu ülkelerdeki yatırım ve tasarrufların sermaye birikimi artırmayacak kadar yetersiz olduğu, ithalata bağımlı bir dış ticaret yapısına sahip olduklarından yabancı yatırımların ekonomilerini olumsuz etkilediği de bu tespitler arasındadır.

Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik ve sosyal yapılarındaki farklılıklar bu ülkelerdeki karar birimlerinin davranış ve tercihlerine de yansımakta, davranış ve tercihlerin önemli oranda ayrışarak farklılaşmasına yol açmaktadır. Nitekim piyasaların tam olarak oluşmadığı veya olmadığı az gelişmiş ülke koşullarında iktisadi karar birimleri normal piyasa koşullarında gösterdikleri davranışları gösterememektedirler (Adams, 1993: 247). Bu tespitlerden hareketle, söz konusu iktisadi davranışların bir kurumsal yapıdan diğerine değişeceği ve bunları şekillendirenin ülkelerin kurumsal yapıları olduğu söylenebilir. Kurumsal yapıları

toplumların özgün yapıları şekillendirmekte, bu da sosyal yaşamdaki davranış kalıplarını belirlemektedir. Farklı toplumlar farklı kurumsal yapıların oluşumuna neden olduklarından, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin incelenmesinde kurumsal yapılarının dikkate alınması oldukça önemlidir.

Kurumsal yapılardaki farklılıklar ülkelerin gelişmiş ve azgelişmiş olarak sınıflandırılmalarını sağlarken, gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi farklarının da anlaşılmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte ülkelerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler biçiminde sınıflandırılması, bu konuda keskin bir ayrıştırma yapılması doğru bir yöntem olmayabilir. Nitekim her ülke ekonomisi bir gelişim süreci yaşamaktadır. Kuznets'e göre, teknolojideki sürekli değişim yeni kaynakları kullanılabilir hale getirmekte, bu da tüm ekonomilerde bir değişim ve dönüşüm süreci meydana getirmektedir. Bu nedenle her ekonominin gelişmekte olan bir ekonomi olduğunu söylemek olasıdır (Kuznets, 1968: 2).

Kalkınmanın tüm ülkeler için bir evrimsel süreç olarak ele alınması kalkınma iktisadi ile kurumsal iktisadi ortak bir noktada buluşturmaktadır. Buna rağmen kalkınma iktisatçıları ile kurumsal iktisatçıların kalkınma sorunlarına yaklaşımlarında yine de birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Şöyle ki; kurumsal iktisatçılar tüm ülkelerin kalkınmasında kurumsal yapının önemli olduğunu vurgulamakta ve kurumların piyasanın işleyişi üzerindeki etkilerini öne çıkarmaktayken, kalkınma iktisatçıları kurumlardaki gelişimin ve piyasaya ait sorunların sadece az gelişmiş bölgelerde bulunduğunu düşünmektedirler (Adams, 1993: 250).

4. Kurumsal Yapının İktisadi Büyüme ve Kalkınma Açısından İslam Ekonomisindeki Yansımaları

İktisadi ve sosyal yapının temelinde kurumların bulunduğu düşünülürse kurumsal yapının kalkınma ve büyüme üzerindeki etkilerinin belirlenmesi

büyüme ve kalkınma arasında daha tutarlı ilişkilerin kurulmasını sağlayabilir. Esasen kalkınma, iktisadi büyümeye eşlik eden "etkin" kurumsal değişim olarak da tanımlanabilir (Nabli ve Nugent, 1989: 1342).

Ülkelerin istikrarlı bir büyüme gerçekleştirebilmesi için ihtiyaç duyduğu kurumlar, mülkiyet haklarının korunması, etkin bürokrasi, yolsuzluğun önlenmesi ve politik özgürlükler olarak sıralanabilir. Kurumsal iktisat kurumlarının kalkınma ve büyümeye etkilerini incelerken birtakım teorik araçlardan faydalanır. Bu teorik araçlar ekonomik, politik, hukuksal ve siyasal kurumların büyüme sürecindeki önemini daha anlaşılır hale getirmesi bakımından oldukça önemlidir.

Çalışmanın bu kısmında kurumsal yapının iktisadi büyüme ve kalkınmayı nasıl etkilediği, kurumsal iktisadın belli başlı kurumsal araçlarından; mülkiyet hakları, işlem maliyeti, teknoloji ve devlet bağlamında değerlendirilecek, bu değerlendirmeler İslam dinindeki yansımalarıyla birlikte ele alınacaktır. Etkin bürokrasi, yolsuzluğun önlenmesi ve politik özgürlükler, devlete ve yönetim biçimine bağlı olduğundan, bu konular kalkınmada devletin ve yönetim biçiminin rolünü açıklayan başlıkta değerlendirilecektir.

4.1 Mülkiyet Hakları

Mülkiyet hakları kurumsal yapıda iktisadi büyümeyi teşvik eden önemli bir araçtır. Mülkiyet hakları kaynakların ayrılması ve bölüşümünde önemli ölçüde farklılıklar meydana getirerek ülkelerin kalkınma ve büyümesinde önemli rol oynamaktadır. Mülkiyet hakları ile iktisadi büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkiye dair genel kanı, mülkiyet haklarının, kalkınma ve büyümeyi, beraberinde fiziki ve beşerî sermayeyi etkilediği şeklindedir (Dinçer, 2007:826).

Mülkiyet hakları iktisatta mallara sahip olunması, kullanılması ve elden çıkarılmasıyla ilgili kuralları belirleyen toplumsal düzenlemeler şeklinde tanım-

lanabilir. Bu haklar; bir örgüt, grup ya da bireyin iktisadi kaynaklara ulaşma koşullarını belirler.

Bina, fabrika, teçhizat, arazi vb. dayanıklı mallar reel/fiziki mülkiyetin, mevduat tahvil, hisse senedi vb. finansal mülkiyetin, yaratıcı zekânın maddi olmayan ürünleri ise fikri mülkiyetin kapsamındadır. Bilimsel çalışma, sanat eserleri, buluş ve tasarımlar fikri mülkiyet hakları kapsamına girmektedir (Parkin, 2003: 44).

Mülkiyet hakları bireye, iktisadi bir değeri meşru kullanım yollarından birini seçerek başka bir şekilde dönüştürme, yok etme veya dilediği gibi kullanma ya da iktisadi değer üzerinden gelir elde etme hakkını vermektedir. Mülkiyet haklarının bireye verdiği önemli bir başka hak ise bireyin iktisadi değere sahiplenme hakkını başkalarına aktarılabilmesidir (Demir, 1996: 228).

Mülkiyet haklarıyla iktisadi performans arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı hedefleyen yaklaşımın temel argümanı, mülkiyet haklarının iktisadi davranışı şekillendiren güdü ve motivasyonları belirlemesidir. Nitekim toplumdaki yerleşik mülkiyet sistemi iktisadi gereksinimleri belirleyen dürtü ve motivasyonları etkilemekte, böylece tercihleri de belirlemektedir. Bu şekilde kurumsal yapının etkisinde kalan birey davranışı, iktisadi yapının oluşumu ve değişiminde önemli bir rol oynamaktadır (Nee, 2003: 33).

Mülkiyet haklarının yeterince sağlanmadığı, kısıtlandığı bir toplumda bireylerin sermaye biriktirme ve teknoloji yatırımı yapma konularında yeterli motivasyonları olmayacak ve bu durum iktisadi performansı azaltacaktır. Ayrıca hukuk sisteminde mülkiyet haklarının yeterince tanımlanmaması ve güvence altına alınmaması işlem maliyetlerini yükselteceğinden etkinlik bağlamında kar maksimizasyonu gerçekleştiremeyecektir. (Karhan G., Çayın M. 2019: 247). Böyle bir kurumsal yapıda, malların muhafazası ve korunması bireyler için güç bir duruma dönüşecek ve bireyler ellerinde-

ki mülkü tam olarak koruyamazsa, bireylerin mülk edinme, sermaye biriktirme ve yatırım yapma vb. iktisadi davranışlara ait motivasyonları önemli ölçüde azalacaktır. Bu durum iktisadi kalkınma ve büyümeyi olumsuz etkileyecek, iktisadi aktivite ve performansı da düşürecektir.

Mülkiyet haklarının özel mülkiyetin hukuki rejimiyle tamamen aynı anlamı taşıdığı söylenemez. Bu nedenle bu iki kavramın karıştırılmaması gerekir. Mises'e göre özel mülkiyet iktisadi büyümemenin en önemli şartıdır. Özel mülkiyet hakkıyla bireyin mülkün sahibi durumuna gelmesi, performansı ve yenilik yapmayı harekete geçirerek sermaye birikimini mümkün kılmaktadır. Nitekim mülkiyetin hiçbir engelle takılmadan kolayca el değiştirebilmesi, kaynakların ve sermayenin daha etkin kullanana aktarılmasıyla sonuçlanmakta ve bu durum iş bölümü ve uzmanlaşmaya yol açarak kaynakların daha etkin kullanılmasıyla, üretim artışına ve sonuçta iktisadi gelişmeye olumlu katkı sağlayabilmektedir (Besley ve Ghatak, 2010:4258; Oğuz, 2003: 22).

Özel mülkiyet hakkı rasyonel davranan ve kârını artırmayı hedefleyen müteşebbisi, önce üretim aşamasında ürünün tüketicilerin beklentilerine göre imalatına, daha sonra etkinlik arayışı ve üretim maliyetlerinin düşürülmesi çabasına itmektedir. Bu son amaç, yani maliyeti en aza indirme amacı, firma için piyasa, teknoloji vb. kısıtlar altında gerçekleşen kâr maksimizasyonunun birim ürün başına maliyeti en aza indirmeyi gerektirmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde ekonominin bir bütün olarak bu durumdan fayda sağlayacağı öngörülmektedir. Zira birim ürün başına üretim maliyetinin düşürülmesi demek, üretilen diğer birimler için kaynak sağlamak demektir (Rees, 1993: 54). Kaynakları etkin kullanarak daha fazla üretmek ise iktisadi büyümeyle sonuçlanabilecek bir süreçtir.

Mülkiyet haklarındaki kısıtlamalar ya da hakların iyi tanımlanmaması bireyleri kayıt dışı piyasalara

yönlendiren önemli etkenlerdendir. Mülkiyet haklarının elde edilmesiyle kayıt dışılık da ortadan kalkmakta, kayıt dışı ekonomi yerini yasal ve kayıtlı ekonomiye bırakmaktadır (Leblang, 1996:8). Mülkiyet haklarının yeterince tanımlanması ve korunmasıyla ekonomide kayıt dışılık azaldığı gibi piyasalara da güven duygusu hâkim olmaktadır (Dinçer 2007: 826).

Girişimcilerin gelecekle ilgili doğru ve kesin tahminler yapabilmeleri iktisadi büyümenin sürekliliği için oldukça önemlidir. Ekonomide belirsizliklerin ve işlem maliyetlerinin azaltılarak, kurumsal yapıda mülkiyet haklarının yeterli bir tanımının yapılması, kaynak dağıtım ve kullanılmasında etkinliği sağlayarak iktisadi gelişmeye olumlu katkı yapar (Oğuz,2003: 91). Mülkiyet haklarının yeterince tanımlanmadığı, buna bağlı olarak bireylerin iktisadi malın kullanımından başkalarını dışlayamadığı ve malı serbestçe elinden çıkaramadığı ekonomilerde, ortak mülkiyete konu olan kaynaklar etkisiz kullanılacağından birtakım sosyal maliyetler ortaya çıkar (Demzets, 1967:351).

İktisadi büyümenin temel unsurlarından biri de üretim teknolojisidir. Yeni buluş ve teknolojiler verimliliği artırarak iktisadi büyümeye hız kazandırmaktadır. Fikri mülkiyet haklarının güvence altına alındığı, patent sisteminin korunduğu ülkelerde, araştırma geliştirme faaliyetlerinin artarak teknolojik gelişimin önünü açacağı ve bunun da iktisadi büyümeyi hızlandıracağı söylenebilir (Chang, 2001: 14-15).

Hukuk sisteminde mülkiyet haklarının yeterince tanımlanmadığı, korunmadığı, eksik bırakıldığı kurumsal çevrelerde birey ve firmalar, birikim veya yatırımlarını verimli faaliyetlere yönlendirmekte isteksiz davranabilmekte ve bu durum iktisadi kalkınma ve büyümeyi olumsuz etkileyebilmektedir (Lawer and Saenz, 2005: 157). Bu hakların yasalarda yeterince tanımlanıp güvence altına alınması bireylerde çalışma motivasyonunun artmasını sağlamakta, bu durumda üretim faktörleri daha

yoğun bir şekilde üretim sürecine dâhil edilmekte ve böylece artan verimlilikle birlikte büyüme ve kalkınma hızlanmaktadır (Dursun 2005:185).

Mülkiyet haklarını önemseyen, koruyan güvence altına alan ekonomilerde, yabancı yatırımcılar güven duygusuyla yatırımlarını yapacak, böylece dış yatırımlar ve ileri teknolojiler ülke içine çekilecektir. Bu perspektiften değerlendirildiğinde büyüme sürecinde yatırıma ihtiyaç duyan ülkelerin mülkiyet hakkı sistemlerini gözden geçirerek kısıtlama varsa kaldırmaları ve ekonomilerinde güven ortamı oluşturmaları gerekmektedir (Uzun, 2009: 298).

Mülkiyet hakları İslam dininde de geniş yer bulan konulardandır. İslâm, doğuşu esnasında özel mülkiyetle karşılaşmış ve onu kaldırmak yerine, mülkiyeti elde etme yollarını ıslah etmiş ve özel mülkiyet hakkı yanında bir de amme (kamu) mülkiyetini kurumlaştırmıştır (Demir F., 1986: 127).

İslam bir adalet dini olduğundan insanlara mülk edinebilme hakkı vermiştir. İslam'da insanın kendisi dâhil bütün mülk, Allah'a ait olmakla birlikte Allah, kendisine vekil olarak yarattığı insana bu mülkte tasarruf yetkisi vermiştir. Ancak bu yetki sınırsız olmayıp genel anlamda çerçevesi çizilmiş bir alanı kapsamaktadır. Mülk mutlak anlamda sadece Allah'ındır. İnsan mutlak olarak kendiliğinden değil ancak O'nun izni ve bağışıyla eşyaya sahip olma hakkını edinmiştir.

İslam'a göre mülk edinmesi mümkün olan herhangi bir mal bir kimse tarafından usulüne uygun mülk edinilmiş ise o mala dokunulmaması, mülkiyet hakkına da riayet edilmesi gerekir. İslam'da helâl yollardan elde edilmiş mülkiyeti gasp ve hırsızlıktan korumak, bu suretle helâl olmayan kazançlara mâni olmak emeğe olan saygının bir ifadesidir. Ayrıca İslâm emeği en yüce değer olarak görmekte, kanaati ön planda tutmakta, servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılmasını sağlayarak sosyal refahı gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır (Tabakoğlu A., 2010:23).

İslam fertlerin mülkiyet haklarını vermekle birlikte bunu, kendi iradeleriyle toplum yararına dönüştürme yollarını da göstermiştir. Bu yollar, bazen zekât gibi mutlaka yapılması gereken zorunlu bir görev, zaman zaman da isteğe bağlı sadakalardan ibarettir. Zekât ve sadakalar toplumda zengin ve fakirler arasında bir köprü oluşturarak onları birbirlerine yakınlaştırmakta, sosyal barışın ve adaletin oluşturulmasında önemli bir rol üstlenmektedir.

Özetle, İslam'ın bireylere özel mülkiyet hakkı vermesi, toplumda bu hakkı dünyevi ve uhrevi çeşitli yaptırımlarla koruma altına alması, mülkiyetin çeşitli yollarla el değiştirmesine izin vermesi vb. mülkiyet düzenlemeleri ile oluşturduğu mülkiyet sisteminin, kalkınma ve büyümeyi teşvik eden bir niteliğe sahip olduğu ve bu sistemle insanın hem dünyada hem de ahirette saadetini amaçladığı söylenebilir.

4.2 Büyüme ve Kalkınma Bağlamında İşlem Maliyetleri

İşlem maliyeti kuramı Ronald Coase'nin 1937'de yayınladığı "The Nature of the Firm" isimli makalesinde neo-klasik iktisadın üzerinde pek durmadığı bir sorunu gündeme taşımasıyla başlamıştır. Coase makalesinde "Etkin işleyen piyasalar varsa neden örgütlere ihtiyaç vardır?" sorusuna cevap aramıştır. Böylece o tarihe kadar pek dile getirilmemiş yeni bir araştırma sahasının kapısı aralanmıştır. Coase'nin "The Nature of the Firm (Firmanın Doğası)" isimli makalesiyle işlem maliyetleri kavramı iktisat literatüründe yer edinmiş, daha sonra konuyla ilgili çalışmaların devam ettirilmesiyle yeni boyutlar kazanarak iktisadi analizin önemli araçlarından biri haline gelmiştir (Çetin, 2012: 47). Önceleri firma-piyasa ayrışmasındaki sınırın belirlenmesi ve firmanın varlık nedenlerinin açıklanmasında kullanılan işlem maliyetleri kavramı, daha sonra ekonomi ve yönetim bilimlerinin farklı alanlarında (dışsallıklar, piyasa, finansal piyasalar vb.) da kullanılarak yaygınlaşmıştır.

Coase işlem maliyetlerini sınıflandırarak bunları; fiyatın araştırılması, sözleşmelerin müzakeresi, çözümü ve firmadaki işlerin organizasyonuna ait maliyetler olarak üzere üçe ayırmıştır. Literatürde farklı şekillerde isimlendirilebilen işlem maliyetleri mülkiyet haklarının oluşum sürecindeki sözleşmelerle ortaya çıkmakta, ekonominin genelinde ya da firmada görülmektedir. İşlem maliyetlerinin basitçe ve kronolojik sırayla, sözleşmenin yapılması, işleyişinin kontrolü ve uygulanmasına ilişkin maliyetler olmak üzere birbirini izleyen üç ayrı süreçte ortaya çıktığı söylenebilir. Bu aşamaların her birinde maliyet düzeyi çok farklı olabilmektedirler (Zolezzi, 1996: 35).

İşlem maliyetleri bir anlamda mübadele edilen malın özelliklerinin belirlenmesi, hakların korunması ve denetlenmesinin bedelidir. Bu maliyetler, sözleşmelerin yapılmasında, sözleşme kurallarına uyulup uyulmadığının denetlenmesinde, sözleşme gereklerinin yerine getirilmemesi durumunda ortaya çıkacak zararın tazmininde ve mülkiyet haklarının korunması vb. durumlarda ortaya çıkmaktadır (North, 2002:39).

Sınıflandırma ve isimlendirmenin ötesinde, bir hammadenin satın alınması sırasında kullanılan maliyet kavramında olduğu gibi, işlemlerin ne şekilde maliyete neden olduğunun da açıklanması gerekir. İşlem maliyetleri kıt kaynağın kullanımından ve yukarıda bahsi geçen aşamaların her birinde ortak olan zaman ve benzeri kıt kaynakların tüketiminden ileri gelmektedir. Genel olarak herhangi bir mal veya hizmete ulaşmak için geçirilen zaman, istenilen mal ya da hizmete ulaşmak için yapılan tüm araştırma, ulaşım ve pazarlık-takip çabalarına ilişkin giderler işlem maliyetlerinin kapsamında yer almaktadır. İşgücü ve hammadde arayışı, personel için sağlanan eğitim giderleri, mülkiyet hakkı doğuran işlemler, kişi ya da kurumlarla yapılan kontratlar ve bunlara ulaşmak için yapılan diğer masraflar, ilan, araştırma, pazarlık, görüşme ve ulaşım giderleri, işlerin istenildiği gibi gitmesinin takibi de dâhil olmak üzere pek çok

maliyet türü bu kapsamda değerlendirilebilir (Zo-
lezzi, 1996: 36).

North'a göre kurumlar formal ve enformel kural-
lardan oluşmakta ve üretim maliyetlerini, iktisadi
performansı ve dolayısıyla büyümeyi etkilemekte-
dir. Üretim gerçekleştirilirken girdilerin nihai ürüne
dönüştürülmesi sürecinde ortaya çıkan maliyetler
dönüşüm maliyetleri, mülkiyet haklarının el deği-
ştirmesi sürecinde ortaya çıkan maliyetler ise işlem
maliyetleri olarak isimlendirilebilir. North, toplam
üretim ve dönüşüm maliyetleri içerisinde işlem
maliyetlerinin de yer aldığını ve bu nedenle işlem
maliyetlerinin üretim ilişkisi içerisinde yer alan bir
maliyet unsuru olarak da tanımlanabileceğini ifade
etmiştir. Bu yaklaşımdan hareketle toplam üretim
maliyetinin hem girdilerin ürüne dönüştürülme-
si süreci için gerekli girdilerin maliyetini, hem de
işlem ve mülkiyet haklarının tanımlanması, korun-
ması ve uygulanmasıyla ilgili girdileri içerdiği söy-
lenebilir. Bu anlamda, işlem maliyeti mübadeleye
konu olan malın özelliklerinin belirlenmesi, hak-
ların korunması ve denetlenmesinin bedelidir. Bu
maliyetler, sözleşmelerin yapılmasında, sözleşme
kurallarına uyulup uyulmadığının denetlenmesin-
de, sözleşme gereklerinin yerine getirilmemesi
durumunda ortaya çıkacak zararın tazmininde ve
mülkiyet haklarının korunması gibi durumlarda or-
taya çıkmaktadır. (North,2002: 30-39).

İşlem maliyetleriyle birlikte değerlendirildiğinde
İslam'ın bir kolaylıklar dini olduğu söylenebilir. Ni-
tekim İslam peygamberi Hz. Muhammet (S.A.S)
bir hadisinde "Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız;
müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz." (Müslim, Cihat:
1732.) buyurmuştur. Bu hadis bireyler arasındaki
ilişkileri düzenleyen çok geniş bir alana tatbik edi-
lebilmektedir. Hadis, dini tebliğden eğitime, aile
hayatından ticarete çok geniş bir alana uygulan-
abilmekte ve dini yaşamın ve buna bağlı toplumsal
ilişkilerin kolaylaştırılmasını tavsiye etmektedir.

İslam'ın bu kolaylaştırma yaklaşımı toplum
hayatına uygulandığında işlem maliyetlerini de

düşürebilir niteliktedir. İşlem maliyetleri para,
zaman vb. kıt kaynakların tüketimini gerektiren
ve azaltıldıklarında ticari ve iktisadi hayatı
kolaylaştıran, sözleşme ya da toplumsal kurallar
üzerinde ortaya çıkan maliyetlerdir. İşlem
maliyetlerinin düşürülmesi sözleşmelerin hayatı
kolaylaştıracak yönde dönüştürülmesiyle mümkün
olabilir. İslam'ın tavsiye ettiği ise bireyler arası
ilişkilere ortaya çıkan sözleşmelerdeki zorlukların
kaldırılması ve hayatın kolaylaştırılmasıdır.

4.3 Devlet ve Yönetim Biçiminin Kalkınmadaki Rolü

Devletin piyasalarda iktisadi kararları alan ve uy-
gulayan bir aktör olarak yer alması kalkınmayı
etkileyen önemli bir faktör olduğu gibi, ekonomik
açıdan geri kalmışlığa da neden olabilmektedir.
Burada vurgulanması gereken devletçe oluşturu-
lan kurumların yapısı ve bu kurumların nasıl tanımlan-
dığıdır (North, 2002: 40).

Kurumsal yapının iyi tanımlanması ve kurumsal
çerçevenin ekonomik ve sosyal açıdan iyi çizil-
mesi gerekmektedir. Tam olgunlaştırılmamış bir
kurumsal yapı, az gelişmiş ve gelişmekte olan
ülkelerde yüksek işlem maliyetlerinin oluşmasına
ve güvence altına alınamayan mülkiyet hakla-
rından dolayı, çok az sabit sermaye ihtiva eden,
uzun dönemli anlaşma gerektirmeyen teknolojile-
rin kullanılmasına yol açmaktadır. Bu süreç devlet
tarafından kurulan ve desteklenenler hariç, işlet-
melerin küçük ölçekli olmasıyla ve yüksek mali-
yetlerle varlıklarını devam ettirmeleriyle sonuçlan-
maktadır. Buna bağlı olarak da en kârlı şirketler
ticaretle, yeniden dağıtımaya yönelik faaliyetlerle ya
da karaborsayla uğraşanlar olmaktadır. (Gökalp
F.M, Baldemir E. 2006: 216). Bu nedenlerle dev-
letin piyasadaki asli görevleri; mülkiyet haklarının
korunması, uygulanmasının garanti altına alınması
ve işlem maliyetlerinin düşürülmesi olmalıdır.

Bir ülkede sahip olunan kurumlarla devletçe uy-
gulanan iktisat politikaları, birbirini tamamlayan

unsurlardır. Nitekim kurumsal yapının iktisadi ve sosyal politikaları desteklemesi gerekir. Başka bir deyişle devlet hem temel fonksiyonlarını yerine getirmeli hem iktisadi kalkınma ve büyümenin sağlanabilmesi için gerekli kurumsal yapıyı oluşturmaktadır. Ekonomik etkinlik ve verimlilik kurumsal yapıyla sıkı sıkıya bağlıdır. İyi oluşturulmuş bir kurumsal yapı kamu sektöründe olduğu gibi özel sektörde de rekabeti artırarak büyümeyi sağlayacak gerekli mekanizmaları oluşturacaktır. Bu noktada üzerinde durulması gereken önemli bir kavram kurumsal kalitedir. Rodrik'e göre iyi oluşturulmuş kurumlar iktisadi büyümeyi teşvik etmektedir. Rodrik bu tezini "Primacy of Institution" isimli çalışmasındaki Bolivya ve Kore arasındaki kurumsal kalite farklarına dayandırmıştır.

Çalışmada istatistiksel olarak, Bolivya ve Kore arasındaki kurumsal kalite farkı yaklaşık olarak 6,4 kat olarak ölçülmüştür. Yani, Bolivya bu çalışmaya göre kurumsal kalitesini artırır ve Kore'nin sahip olduğu kurumsal kalite düzeyine çıkarırsa kişi başına GSYİH'ı artırarak 2700 dolar seviyesinden 18000 dolar seviyesine çıkarabilecektir. Bu sonucun yaklaşık olarak iki ülke arasındaki gelir farkına yakın olması ise beklenen bir durumdur (Rodrik, 2003: 32).

Devlet, modern dünyada temel kural koyucu, rasyonelize edici olarak kurumsallaşmanın ve kurumsal değişimin ana kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bu durumda devletin iktisadi büyüme ve kalkınmayı teşvik edecek hangi kurumsal yapıyı oluşturması gerektiği sorusuna cevap aranmalıdır. Kalkınma ve büyüme için gerekli olan, kurumsal yapının sağlayacağı teşviklerdir. Girişimcilerin risk alarak fırsatları değerlendirmeleri, bireylerin azimli çalışması, firmaların maliyetlerini azaltarak etkin ve verimli çalışmaları, kamu mal ve hizmetlerinin yeterince sağlanması kurumların teşvik yapısına bağlıdır. Teşvik yapısına bağlı olarak az gelişmişlik ve gelişmişlik olguları ortaya çıkmaktadır.

Kurumsal yapının sağlayacağı teşvikler kalkınma ve büyümeyi olumlu etkilese de bunu gerçekleştirecek tek tip bir kurumsal yapıdan bahsetmek oldukça zordur. ABD, Japonya, Kore vb. gelişmiş ülkelerin kurumsal yapılarının birbirinden farklı olması ve bu ülkelerin farklı dönemlerde farklı büyüme performansları göstermeleri bu görüşü desteklemektedir. Bu durumda ülkelerin dünyadaki diğer ülke örneklerini de gözlemleyerek kendilerine uygun bir kurumsal yapı ve teşvik sistemi seçmeleri daha rasyonel bir davranış olacaktır (Biber 2010: 18).

Kalkınmanın sağlanmasında devletin bir diğer görevi yolsuzluklarla mücadele ederek yolsuzlukları azaltmaktır. Devletin işlevleri açısından zayıf olması durumunda bazı hükümet birimleri ve bürokratlarca rüşvet alınabilmekte, bu rüşvetin artmasıyla, toplam üretim azalmakta, toplumsal maliyetler artmaktadır. Böylece kamu mali yönetiminin etkinliği bozulmakta, kamu harcama kompozisyonu sapmakta, maaş ve ücretlere yapılan kamu harcamaları artmaktadır. Kamu harcamalarındaki artış ise düşük bir büyüme düzeyine yol açarak kamu gelirlerini büyük ölçüde azaltmaktadır. Böylece verimli harcamaların finansmanına tahsis edilecek kamu gelirlerinin azaltılması büyümeyi olumsuz etkilemektedir (Tanzi, Davoodi, 1997: 20).

Yolsuzluğun yol açtığı bir başka olumsuz durum kamu yatırımlarının gerektiği gibi yapılamamasıyla ortaya çıkmaktadır. Ülkedeki güven ortamı yolsuzluktan olumsuz etkilendiğinden yerli ve yabancı yatırımlar azalmakta, kamu yatırımları ağırlıklı olarak eğitim, sağlık yatırımları vb. yüksek gelir getiren yatırımların yerine, daha az gelir getirecek, rüşvet alınmasının daha kolay olacağı altyapı, askeri yatırımlar vb. rant kollayıcı alanlara yönelebilmektedir. Bu durum kamu ve özel sektörde yapılan işlerin maliyetini artıracığından büyümeyi olumsuz etkilemektedir (Yakar S, Cebeci K., 2007: 26).

Demokrasiyle yönetilen ülkelerde şeffaflığın ve hesap verebilirliğin sağlanması sorumluluk anlayışı,

etik değerlerin özümsemesi yolsuzluğun olumsuz etkilerinin önlenmesinde oldukça etkilidir. Yolsuzluğun azaltılması için ayrıca; vatandaşların hükümetleriyle etkileşiminin iyi sağlanması, aşırı bürokratik işlemlerin azaltılması, kamusal teşviklerin düzgün şekilde dağıtılması, yaptırım gücü yüksek yasal düzenlemelerin oluşturulması, yolsuzlukla mücadele eden kişi ve kuruluşların en iyi şekilde korunması, kamu çalışanlarının maaş ve çalışma ortamlarının iyileştirilmesi gibi tedbirler alınmalıdır (Tarhan B., Gençkaya Ömer F. vd., 2006: 115-116)

Kurumların etkinliği üzerinde önemli rol oynayan, iktisadi gelişmeyi birçok yönden etkileyen bir diğer etken ülkedeki politik rejimdir. Nitekim demokratik rejimlerde, girişimci faaliyetlerin daha az riskli, güvenli bir ortamda yapılabilmesi, belirsizliğin azlığı, tüketim ve yatırım olanaklarının sağlanması, istikrarlı ve güçlü kurumların varlığı sayesinde iktisadi dalgalanmalar ve krizler daha hızlı atlatılabilmektedir. Ayrıca demokratik rejimlerde hukuk devletinin varlığı ve mülkiyet haklarının gerektiği gibi korunması kalkınma ve büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir (Rodrik,2000: 23-27).

Toplumsal çatışmaların ortadan kaldırılması ve siyasal istikrarın sağlanması bakımından demokrasiler otoriter rejimlerden daha üstündür. Yine, kıtlık ve toplumsal ayaklanmalara karşı demokrasilerin daha üstün olduğu söylenebilir. Dünyadaki diktatör ve otoriter rejimlerle yönetilen ülkelere bakıldığında iktisadi büyüme konusunda demokrasi ile yönetilen ülkelerden geri oldukları görülmektedir. Demokrasilerde şeffaflık ve yönetim kalitesi de otoriter rejimlere göre daha üstündür. Demokrasi ayrıca ekonomik yetki devrini kolaylaştırdığından istikrarlı bir yatırım ortamı sağlamakta ve ulusal kaynakların ekonomik gelişme, büyüme doğrultusunda hareketini hızlandırmaktadır (Kantarıcı H.B, Karakaya U. 2015: 1870).

İslam'da da devletin, kurumları olumlu yönde düzenleyerek kalkınmayı teşvik ettiği söylenebilir. İslâm toplumunda devlet, insanların örgütlen-

mesinde, maddi ve manevi unsurların parlak bir sentezini oluşturabilme kapasitesine sahip olduğu için dinamik bir role sahiptir. İslam ekonomisinin ilkeleri kul hakkını temel alır. Bu ilkeler israfın yok edilmesi, ekonomi ve siyasette özgürlük, mülkiyet haklarının artırılması, toplumsal adalet ve refahın artırılması adları altında ele alınabilir. İslam ayrıca diğer sistemler gibi denge olgusuna dayanır. Bu denge evrenin, insanın ve toplumun dengesi olmak üzere üç yönlüdür (Tabakoğlu, 2008, sh.79). Toplumun dengesini açıklayan kavram ise adalettir. Adalet kelimesi denge manasına gelir. Bireyle ilgili olan itidâl kelimesi de aynı kökten gelmektedir. Bu durumda İslam iktisadının toplumsal hükümleri sosyal adalet ile uyum içerisinde olmalıdır. Sosyal adaletin gerçekleşmesi için israf yok edilmeli, adil gelir dağılımı ile servet ve mülkiyet yaygınlaştırılmalı, iktisadi bağımsızlık ve ekonomik istikrar sağlanmalıdır (Tabakoğlu, 2008, s: 83).

İslam kalınma ve büyümede çok önemli bir rol üstlenen girişimciliğe de ayrı bir önem vermiş, girişimciliği özendirmiş insana dünyayı imar etme ve kalkındırma görevini yüklemiştir. İnsanları çalışmaya, iş kurmaya, girişimde bulunmaya teşvik etmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de insanın dünyaya gönderilme gayelerinden birisi de yeryüzünün insanlar tarafından imar edilmesi ve kalkındırılmasıdır (Kur'an-ı Kerim, Hud Suresi, Sure: 11 Ayet: 61).

İslam girişimcilik konusunda insanların maddi durumlarını da göz önüne almış maddi varlığı az olanları girişimci olmaya teşvik etmiş, onlara alan el olmaktan çok veren el olmaları yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Nitekim Hz. Muhammed (S.A.S.) bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Veren el, alan elden daha hayırlıdır. Yardım etmeye, geçimini üstlendiğin kimselerden başla! Sadakanın hayırlısı, ihtiyaç fazlası maldan verilendir. Kim insanlardan bir şey istemezse, Allah onu kimseye muhtaç etmez. Kim de tokgözlü olursa, Allah onu zengin kılar" (Buhârî, Zekât 18; Müslim, Zekât 94-97, 106,124).

Kur'an'da maddi varlığa sahip kesim de aynı şekilde girişimci olmaya teşvik edilmiş, kaynakların âtil tutulmaması istenmiş, zekât ve sadaka emirleri ve faizin yasaklanmasıyla toplumdaki zengin kesim ile fakir kesim arasında bir barış köprüsü kurulmuştur. Toplumda böylece bireyler arasında sosyal barış tesis edilmiştir. (Eren 2012: 64-65).

Kur'an-ı Kerim yolsuzluklar üzerinde de durmuş, kamu malını gasp etmek, Kur'an-ı Kerim'de geçen adıyla gulûl en yıkıcı kötülüklerden sayılmıştır. Bu konuda Âl-i İmrân Suresi, 161. ayette şöyle buyrulmuştur: "Hiçbir peygambere ganimeti ve millet-devlet malını aşırma yaraşmaz. Kim böyle bir aşırma ve ihanette bulunursa, kıyamet günü aşırıldığı ile gelir. Sonra da herkese kazandığının karşılığı noksansız ödenir; onlar haksızlığa da uğratılmazlar." (Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân Suresi, Ayet:161).

Kalkınma ve büyümenin gerçekleşmesinde etkili kurumlardan biri olan demokrasinin İslam dini ile bağdaşıp bağdaşmayacağı güncelliğini koruyan önemli konulardan biridir. Demokrasinin gereği olan temel insan hak ve özgürlükleri, hukukun üstünlüğü, seçme ve seçilme hakkı, halkın yönetimde yer alarak söz sahibi olabilmesi vb. ilkelere İslam ile bağdaştığı söylenebilir. Yalnız İslâm'a göre insanları yönetecek ana kanunları belirleme hakkı, yalnızca Allah'a aittir. Bu da İslam'ı diğer demokratik rejimlerden ayıran en önemli farktır. İlâhî kurallara dayanan bu temel kanunlar, son ilâhî mesajlar manzumesi olan Kur'an-ı Kerim'de özetlenmiştir. Kur'an'ı Kerim'de insan Allah'ın halifesi olarak yaratılmıştır ve yaratıcının koyduğu ilahi yasa ve hükümleri yaşadığı toplumda uygulamak ve yapılandırmakla yükümlüdür. Bu durumda toplumlar yönetimleri oluştururken, göreve layık olan kişi veya kişileri işbaşına getirirken birtakım ilkeleri gözeterek **İslam'ın "şura"** prensibini işletmekle yükümlüdürler.

Şûra İslam'da siyasi kararlar için konulmuş kuralın adıdır ve danışma demektir. Siyasetle uğraşan

inançlı yöneticinin kararlarını daha doğruya yakın ve zulümden uzak bir karar olarak verebilmesi için Allah Teâlâ'nın vazettiği bir kuraldır. Kur'an-ı Kerim'de bir suresinin adı da Şûra Suresi'dir. Kişilerin yaptığına ise istişare adı verilir ki, o da önemli sünnetlerden biridir. İstişare, istişare edilecek konuya ehil olan biri ile yapılır. Şûra ise bir kurumun adı olarak da anılabilir ki buna uzmanlar ya da danışmanlar kurulu da denilebilir.

Ulaşım ve iletişim imkânlarının geliştiği ve kişilerin görevlerini doğrudan eylemlerle yapabilecekleri çağımızda Müslümanların Şûra'yı işletme görevlerini, oylarını bizzat kullanabilecekleri seçim usulüyle yapmaları, yalnızca olgun aklın değil, akli muhatap tutan İslâm'ın da gereğidir. Bu sebeple İslâm'ın, yöneticilerin demokratik usullerle ve çoğulculuk ilkesine uygun olarak seçilmelerini onaylayacağı, onaylamanın ötesinde bunu onlara görev olarak yükleyeceği söylenebilir (Demircan, 2018:1).

Sonuç ve Genel Değerlendirme

İktisadi kalkınma ve büyüme sadece iktisadi faktörlerle değil; ülkelerin kurum ve kurumsal yapıları tarafından da belirlenmektedir. Ülkelerin, kendilerine özgü koşulları dikkate alarak, iktisadi kalkınma ve büyümeyi sağlayacak, sürdürülebilir kılacak kurumsal yapıları geliştirmeleri sosyal refahın artması ve sürekliliği açısından son derece önemlidir.

Farklı kurumsal yapılar farklı iktisadi davranışların oluşmasını sağlamakta ve bu davranışlardan ortaya çıkan teşvik veya engeller büyüme ve kalkınmayı olumlu ya da olumsuz olarak etkilemektedir. Her toplumun kendine özgü yapısı ise kurumsal yapıyı ve dolayısıyla toplumsal davranış kalıplarını şekillendirmektedir.

İslam oluşturduğu kurumsal yapıyla toplumların hem maddi hem de manevi gelişimini amaçlamış, kalkınma ve büyüme için gerekli teşvik sistemlerini oluşturmuştur. Dikkatlice incelendiğinde İslam'ın

kalkınma ve gelişimi sağlayan prensiplerle dolu olduğu ve dinin esasında geriye götürücü bir hükümün bulunmadığı görülür.

İslam özel mülkiyete önem verdiği gibi kamu mülkiyetini de kurumlaştırmıştır. Meşru yollarla edinilmiş özel mülkiyeti dünyevi ve uhrevi çeşitli yaptırımlarla güvence altına almış, mülk edinmek için helal yoldan sarf edilen emek ve çabaları da kutsal saymıştır. Bireylere edindikleri mülkleri kendi iradeleriyle zekât, sadaka vb. kurumlarla toplum yararına dönüştürme imkânlarını da göstererek onları bu yolda teşvik etmiştir. Böylece zengin ve fakir arasında bir bağ kurarak sosyal barışı tesis etmeyi amaçlamıştır.

Bürokratik işlemlerin azaltılması, yapılan işlemlerde zaman kayıplarının ortadan kaldırılması işlem maliyetlerinin azaltılmasıyla mümkündür. Bu bağlamda edinilen mülkün korunması için gösterilen çabalar da birer işlem maliyeti olarak değerlendirilebilir. İslam'ın kul hakkına tecavüzü ve gaspı yasaklayan prensipler içermesi edinilen mülkün üzerindeki koruma maliyetlerini ve yolsuzlukları azaltmaktadır. Ayrıca İslam'ın hayatı zorlaştırma yerine kolaylaştırma tavsiyelerinde bulunması toplumda işlem maliyetlerinin düşürülmesine yönelik bir teşvik olarak değerlendirilebilir.

Özetle İslam emeği yüce bir değer olarak görmüş, kanaati ön planda tutmuş, servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılmasını sağlayan, sosyal refahı gerçekleştirmeyi amaçlayan bir sistem kurmuştur. İslam'da sermaye toplama, büyük küçük şirketler kurma, ticaret, yatırım ve üretim yapmanın önünde hiçbir engel olmadığı gibi bunların gerçekleşmesi için teşvikler vardır. İslam ayrıca, yolsuzlukları ortadan kaldırılacak, yatırımları özendirerek tavsiye ve teşviklere sahiptir. Ekonomik özgürlüklerin önünü açarak ileri teknolojilerin keşfine ve kullanılmasına da imkân vermektedir.

Kaynaklar

- Adams, J., (1993) "Institutions and Economic Development: Structure, Process, and Incentive", Tool, M. R. (Ed.) *Institutional Economics: Theory, Method, Policy* içinde, Massachusetts: Kluwer Academic Publishers, pp. 245-269.
- Besley Timothy, Ghatak Maitreesh (2010), "Property Rights and Economic Development" Rodrik Dani, Rosenzweig Mark (der.), *Handbook of Development Economics*, Vol. 5, Published by Elsevier, The Netherlands: North-Holland, pp. 4525-4595. <http://personal.lse.ac.uk/ghatak/handbook.pdf> (Erişim: 12 Kasım 2017)
- Biber Emre (2010), "İktisadi Büyümede Kurumsal Faktörler ve Kurumsal Değişim", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 19, Celal-Abad ss. 1-24 <http://www.akademikbakis.org/eskisi-te/19/05.pdf> (Erişim: 14-02-2018)
- Buhari, Müslim (<http://www.16000hadisiserif.com> sitesindeki hadislerden yararlanılmıştır.)
- Chang Ha-Joon (2001), "Intellectual Property Rights and Economic Development-Historical Lessons and Emerging Issues", *Journal of Human Development*, Volum:2, No: 2, pp. 287-309 <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14649880120067293> (Erişim: 12-12 2017).
- Çetin Tamer, "Yeni Kurumsal İktisat" *Sosyoloji Konferansları* No: 45 (2012-1), ss. 43-73 <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusoskon/article/view/1023018512/1023017733> (Erişim: 9-03-2018)
- Demir Fahri, *İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, 1986, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.: Ankara, s. 127
- Demir Ömer (1996), *Kurumcu İktisat*, Ankara: Vadi Yayınları
- Demircan Ali Rıza, **İslâm ve Demokrasi**, <http://www.alirizademircan.net/islam-ve-demokrasi-5-253h.html> (Erişim: 19-03-2018)
- Demzets H. (1967), "Toward a Theory of Property Rights", *American Economic Review*, Volume: 57, No: 2, pp. 347-359
- Dinçer Oğuzhan (2007), "The Effect of Property Rights on Economic performance" *Applied Economics*, Volume: 39, Issue:7, pp. 825-837
- Dursun İbrahim (2005), "Ekonomik Özgürlükler ve Kalkınma", M. Kar ve S. Taban (Der.), *İktisadi Kalkınmada Sosyal, Siyasal ve Kültürel Faktörlerin Rolü*, Ekin Kitabevi, Bursa, ss. 171-198
- Dülgeroğlu, Ercan (1983), *Kalkınma Ekonomisi ve Problemleri*, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bil. Fak. Yayını, Bursa
- Eren İsmail (2012), "Girişimcilik ve Din: Temel Kaynakları Çerçevesinde İslam'ın Girişimciliğe Bakışına Yönelik Bir Değerlendirme", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt:7, No: 1, ss. 49-68
- Flammang, Robert A. "Economic Growth and Economic Development: Counterparts Or Competitors?" *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 28, No: 1, pp.47-61
- Gökalp M. Faysal, Baldemir Ercan (2006), "Kurumsal Yapı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi" *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 212-226

- Han Ergül, Türkiye Ekonomisi, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1968
- Hodgson Geoffrey, (1998), "The Approach of Institutional Economics," Journal of Economic Literature, vol. 36, Issue:1, s.166-192 <https://www.colorado.edu/lbs/es/alston/econ4504/readings/Institutions%20as%20the%20Fundamental%20Cause%20of%20Long-Run%20Growth.pdf> (Erişim: 29-02-2018)
- Kantarcı Hasan Bülent, Karakaya Uğur, "The Relationship between Democracy, Freedom and Economic Development" *International Journal of Social, Education, Economics and Management Engineering*, 2015, Volume: 9, No:6 (Yayın No: 1831831)
- Karhan G., Çayın M. (2019). Mülkiyet haklarının ekonomik büyüme üzerindeki rolü: ampirik bir uygulama. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 10(1), 246-253
- Klein, P. A., (1977), "An Institutionalist View of Development Economics", *Journal of Economic*, Issues: 11 (4), ss. 785-807.
- Kubar Yeşim, (2016), Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Göstergeleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bir Panel Veri Analizi (1995-2010), Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 4, ss.65-99
- Kur'an-ı Kerim, (www.kuranmeali.org sitesindeki meallerden yararlanılmıştır.)
- Kuznets, S., (1968), *Toward a Theory of Economic Growth*, New York: W.W. Norton Company
- Leblang David A. (1996), "Property Rights, Democracy and Economic Growth", *Political Research Quarterly*, Vol 49, Issue 1, pp. 5-26
- Lewer Joshua J. Saenz, Mariana Saen, "Property Rights And Economic Growth: Panel Data Evidence" *Journal of Southwestern Economic Review*, 2005, No: 32, West Texas University, pp. 157-166
- Manisalı Erol, Gelişme Ekonomisi, İ.Ü.İ.F.Yay. No: 418, İstanbul, 1978
- Mihçı Hakan (2005), "Kurumsal Yapı ve Kalkınma" ("Institutional Structure and Development" in Turkish), İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü (The Role of Social, Cultural and Political Factors in Economic Development), Muhsin Kar and Sami Taban (eds.) Bursa: Ekin Kitabevi, pp. 53-88
- Müslim, Ebû'l-Husayn Müslim b. Haccâc(ö.261/875). Sahîh-i Müslim. Mısır, 1374
- Nabli Moustapha K., Nugent, Jeffrey B. (1989), "The New Institutional Economics and its Applicability to Development", *World Development*, 17 (9), ss. 1333-1347.
- Nee Victor (2003) "The New Institutionalism in Economics and Sociology", CSES Working Paper Series, No:4 http://www.economyandsociety.org/wp-content/uploads/2013/08/wp4_nee_03.pdf (Erişim: 12 Aralık 2017)
- North Douglas (1989) "Institutions and Economic Growth: An Historical Introduction", *World Development*, Volume: 17, Issue: 9, ss. 1319-1332. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0305750X89900752>, (Erişim: 5-03-2018)
- North Douglass C., (2002), Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları
- Oğuz Fuat (2003) Mülkiyet Hakları, Roma yayınları Ankara
- Özveren, Eyüp, (2005) Kurumsal İktisat, Ankara: İmge Yayınları
- Parkin M., (2003), *Economics*, Sixth Edition, New York: Pearson Education, Addison Wesley World Student Series
- Rees R. (1993), *Théories économiques des privatisations: Exemple de la Grande- Bretagne*, Vincent Wright (Ed.), *Les Privatisations en Europe, Programmes et Problèmes* Mayenne: Acte Sud, pp. 51-72
- Rodrik Dani, Subramanian Arvind (2003), "The Primacy of Institutions (and what this does and does not mean)", *Finance and Developments*, June-2003, s.31-34
- Şaşmaz, M.Ü., Yayla, Y.E. (2018). "Ekonomik Kalkınmanın Belirleyicilerinin Değerlendirilmesi: Ekonomik Faktörler", *International Journal of Public Finance*, Vol.3, No.2, pp. 249-268.
- Şenalp Mehmet Gürsan (2007) "Dünden Bugüne Kurumsal İktisat," Der: Eyüp Özveren, Kurumsal İktisat içinde, İmge Yayınevi, s. 45-93
- Tabakoğlu Ahmet, "Bir İlim Olarak İslam İktisadı" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı:16, 2010, ss.11-34
- Tabakoğlu Ahmet (2008), "İslam İktisadına Giriş", *Dergâh Yayınları*, İstanbul.
- Tarhan B, Gençkaya Ömer F., Ergül E, Özsemerci K, Özbaran H. (2006), *Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri*, Ankara, Metsa Basımevi
- Tanzi, V., Davoodi H. (1997), "Corruption, Public Investment and Growth." <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp97139.pdf> (Erişim 10-02-2018).
- Türkay Mehmet (1995), "Gelişme Kavramsal Köken ve Yorumları", *Gelişme İktisadi Kuram Eleştirisi Yorum* içinde, Ed. İlgüden Tamer, Ercan Fuat, Türkay Mehmet, İstanbul: Beta Yay. ss. 89-110
- Uzun Meral (2009), "Mülkiyet Hakları ve Ekonomik Gelişme", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:23, Sayı: 1, Erzurum, ss. 291-308
- Ülgener F. Sabri 1995, *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*, Der Yay. İstanbul
- Yakar S. Cebeci K. (2007), "Yolsuzluğun Ekonomik Büyümeye Etkileri Üzerine Teorik Bir İnceleme" <http://www.ceis.org.tr/dergiDocs/makale226.pdf> (Erişim: 02-03-2018)
- Zolezzi G. (1996), "Théories des Droits de Propriétés et Salarié-Propriétaire Majoritaire. Application au Rachat d'Entreprise par les Salariés", *Thèse de Doctorat Non Editée*, Aix en Provence: Université d'Aix Marseille III, CETFI